TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYET TARİHİ

11

ARİF ÖZBEYLİ

C) OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM VE BİLİM

5.3. Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'ndeki Eğitim ve Bilim

"Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u dönemin ilim merkezi hâline getirmek için devrin ünlü bilginlerini sarayına davet etmişti. Fatih'in İstanbul'a davet ettiği bilim adamları arasında ünlü astronom ve matematikçi Ali Kuşçu da vardı. Ali Kuşçu'nun Semerkant'tan yola çıktığını duyan Fatih, onu Akkoyunlu-Osmanlı sınırında karşılamak üzere bazı adamlarını gönderdi. Ali Kuşçu'nun rahat etmesini sağlamak amacıyla da onun konaklayacağı her yer için 1000 akçe harcırah ayrılmasını ferman buyurdu."

Ahmet Kankal, Ali Kuşçu, s. 110 (Düzenlenmiştir.)

- Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi Osmanlı devlet yöneticileri eğitime büyük önem vermiş, eğitimin gelişmesi için başka bölgelerden bilim insanlarını ülkesine davet ederek onlara hürmet göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde eğitime terbiye, öğretime de genel olarak tâlim (bilgi kazandırma) denilirdi. Osmanlı eğitim sisteminin hedeflediği insan modeli bilgili, becerikli, cesur, dayanışmacı, toplum düzenini bozmayan ve değerlerine bağlı bir insan tipiydi.

- Osmanlı Devleti'nde eğitim, Tanzimat Dönemi'ne kadar her düzeyde ücretsizdi. Eğitimin ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinde kadın erkek herkes okuma yazma ve günlük hayatta kullanacağı basit hesaplar ile temel dinî bilgileri öğrenirdi.
- Medreseler, Klasik Dönem Osmanlı eğitim sisteminde orta ve yüksek derece eğitim veren örgün eğitim kurumlarıydı. Sivil bir eğitim kurumu olan medreseler, daha çok ilmiye sınıfı mensuplarını yetiştirirdi. Enderun bir saray okulu olduğu için devletin yüksek dereceli memurları ile seyfiye sınıfı denilen askerî bürokratlar burada yetişirdi.

- Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi örgün ve yaygın eğitim olmak üzere iki kısma ayrılırdı . Örgün eğitim, belli bir mekânda planlı ve programlı yapılan eğitimdi. Yaygın eğitim ise örgün eğitim dışında kalan bütün eğitim faaliyetleriydi.

Örgün Eğitim Kurumları

- **Sıbyan Mektepleri**
- Sıbyan mektepleri, genellikle mahallelerde ve cami etrafında kurulduğu için bu okullar mahalle mektebi olarak da anılmıştır. Bu ilk seviyedeki eğitim öğretim kurumları, 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuyup yazmayı, Kur'an-ı Kerim ve ilmihal bilgisi ile dört işlemden ibaret olan basit hesap bilgilerini vermeyi amaçlamıştır. Disiplini temel ilke olarak kabul eden bu okullarda eğitim, medreselerde yetişen hocalar tarafından verilirdi. Sıbyan mektepleri; Taş mektep, mahalle mektebi, mekteb, mektephane, muallimhane gibi isimlerle de anılmıştır.

- **Medreseler**
- Medreseler, orta ve yüksek seviyelerdeki eğitim öğretim kurumlarıydı. Ülkenin ihtiyacı olan kültürü veren ve ihtiyaç duyulan elamanları yetiştiren bu okulların üst kademelerinde, bilim dallarına göre ihtisaslaşma (uzmanlaşma) söz konusuydu. İhtisas medreseleri arasında Darü'l-Hadis ve Darü'l-Tıp gibi alanlar vardı. Medreseler, bireyler tarafından kurulmuşsa da ayakta kalmaları için vakıflar onlara destek olmuştur. Medreselerin hocalarına müderris, müderris yardımcılarına muid, öğrencilerine ise danişmend (talebe, suhte) denilirdi.

İznik Medresesi

- Osmanlı Devleti'nin ilk medresesi, Orhan Bey tarafından İznik'te kurulmuş ve ilk müderris olarak da Dâvûd-i Kayserî atanmıştır. Fatih Dönemi'nde Ali Kuşçu gibi ünlü müderrisler görev yapmış ve bu hocalar Osmanlı'nın başlıca medrese hocaları arasında yer almıştır.

- Osmanlı medrese sistemi, ilk dönemlerde Türkiye Selçukluları ve Anadolu beyliklerinde görülen medrese sisteminin devamı niteliğinde ortaya çıkmıştır. Fatih'in açtırdığı Sahn-ı Seman Medresesi ile Osmanlı'da yüksek öğretim önemli bir noktaya gelmiştir. Bu medresede aklî ve naklî ilimlerin öğretilmesi amaçlanmıştır.

- Fatih zamanında açılan Sahn-ı Seman medreselerinde tefsir, hadis, fıkıh, kelam, aritmetik ve geometri konularında eğitim verilmiş, öğrencilerin bir kısmı da Dârüşşifa'da bulunan hekimlerden usta-çırak yöntemiyle tıp bilimlerini öğrenmiştir. Sahn-ı Seman medreselerinde Molla Hüsrev gibi dönemin ünlü bilim insanları da görev yapmıştır. Sahn-ı Seman medreseleri müderris, bürokrat ve devlet adamı yetiştirerek toplumun aydınlatılmasında önemli görevler üstlenmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Süleymaniye Medresesi hizmete girmiş, bu medresenin hizmete girmesiyle birlikte medreselerde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yeni açılan medreseler Tıp, Dârüşşifa ve Dârül-hadis'ten oluşmuştur. Fatih ve Kanuni dönemlerinde açılan medreseler, dönemin önemli eğitim kurumları arasında yer almış ve daha sonraki dönemlerde açılan medreselere örnek olmuştur. Osmanlı medreseleri XVI. yüzyıla kadar önemli gelişmeler göstermiş, bu yüzyıldan sonra da bozulmaya başlamıştır. Medreseler Cumhuriyet'in ilanından sonra **3 Mart 1924** tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kaldırılmıştır.

- Saray Eğitimi
- Saray, Osmanlı Devleti'nde padişah ve ailesinin ikamet ettiği ve devlet işlerinin yürütüldüğü yerdi. Sarayda bulunan eğitim kurumları Enderun, Harem ve Şehzadegân'dan oluşmaktaydı.

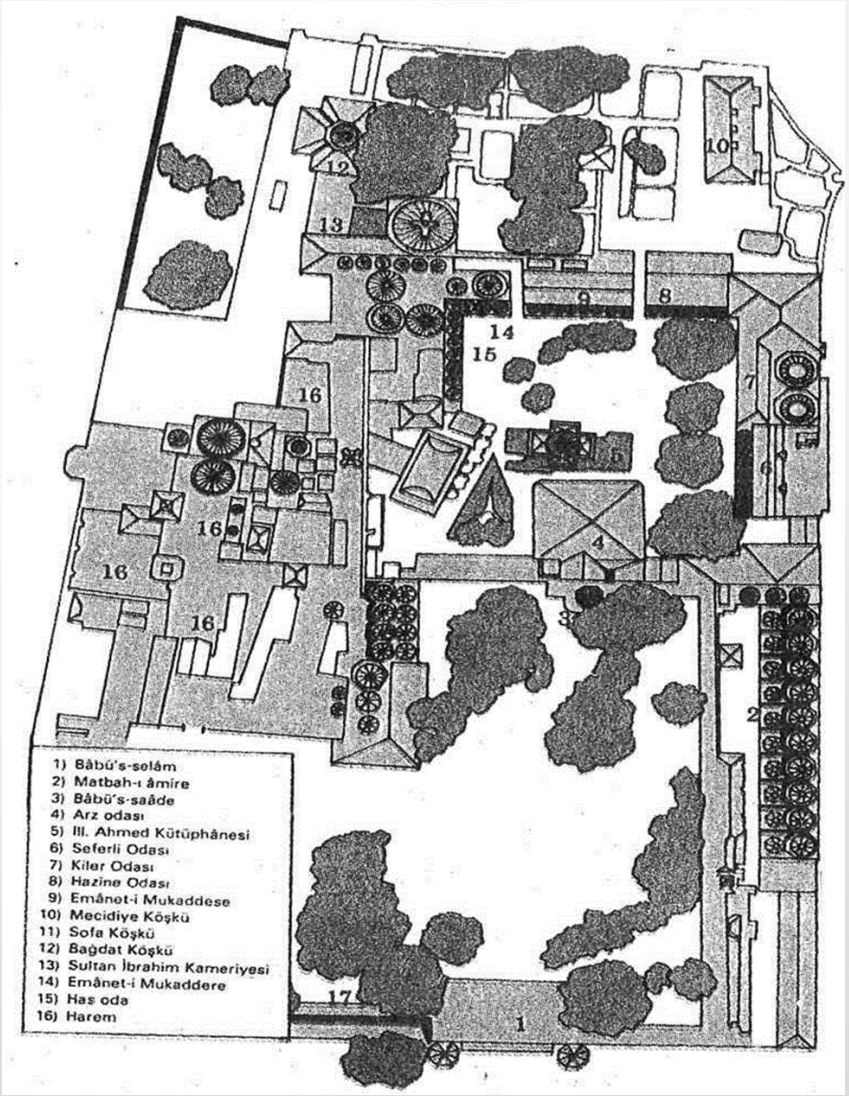

- Enderun , mülkî ve askerî alanda yüksek dereceli devlet memuru yetiştirilmesi amacıyla açılmış olan yüksek eğitim kurumuydu. İlk zamanlar bu okula devşirilen gayrimüslim çocuklar alınırken zamanla Türk çocukları da alınmaya başlamıştır. II. Murat Dönemi'nde kurulan ve Fatih Dönemi'nde teşkilatlandırılan bu okullarda eğitim öğretim XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir.

- Askerî ve sivil yöneticiler bu okullarda yetiştirilmiş, yetenekli olanlar iyi bir eğitimden geçirilerek devlete kazandırılmıştır. Bu okulların amacı nitelikli ve güvenilir devlet adamları yetiştirmekti. Enderun mektebinde medreselerden farklı olarak asker ve yöneticilerin bilmesi gereken dersler yer alırdı. Harita yapımı, muharebe sanatı ve siyaset, bu dersler arasında yer alırdı. Enderun öğrencileri bedensel gelişimlerini sağlamak amacıyla ata binme ve cirit atma gibi çeşitli spor dallarıyla da uğraşırlardı.

Enderun Mektebi

Devşirme

Hıristiyan ailelerden çocuk ve gençlerin alınması

Zeki devşirmelerin Galata, İbrahim Paşa, Edirne, İshak Paşa saraylarına alınması ve oradan bir seçimle Topkapı Sarayına alınması. Topkapı Sarayına alınan bu gençlere İç Oğlanı adı verilirdi.

Küçük Oda

Bu odada eğitim görenler bir elemeyle diğer odalara geçerlerdi.

Büyük Oda

Küçük Oda ve Büyük Odada elemeden geçeme-yenler kapıkulu süvari

(sipahi) bölüğüne ayrılırdı.

Kiler Odası

Padişah ve haremin her türlü yiyecek içeceğini hazırlayan oda. Fatih zamanında oluşturul-muştur. Yaklaşık 30 kişiden oluşurdu.

Seferli Odası

Dördüncü Murat zamanında oluşturulan bu oda mensupları musikişinas, hanende, sazende, pehlivan, kemankeş, berber vs. olarak yetiştirilmiş iç oğlanlarından oluşurdu.

Hazine Odası

Padişahın değerli eşyalarını koruyan oda. Yaklaşık 60 kişiden oluşurdu.

Has Oda

Padişahın şahsi hizmetlerini gören ve saraydayken onu koruyan oda idi. Başlarında has odabaşı vardı. Has odabaşı Padişahın giyinmesine yardım ederdi. Sayıları 40 civarında idi. Bu odadan çıkma usulüyle birunda ya da taşra da görev verilirdi.

- Eğitim süresi 5 ilâ 7 yıl arasında değişen Enderun'da sadrazam, vezir ve kumandan seviyesinde yöneticiler yetiştiği gibi hattat, musikişinas ve minyatür ustası gibi sanatkârlar da yetişmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren ise Batı tarzında açılan okullarda yetişen öğrenciler devlet yönetiminde görev almaya başlamıştır.

- Harem, Osmanlı Devleti'nde padişah ve ailesinin yaşadığı yere denilirdi. Burası aynı zamanda bir eğitim kurumuydu. Saraydaki kadınlar eğitimlerini burada alırdı. Padişah kızları evleninceye kadar haremde yaşadığı için onlara en tanınmış hocalar tarafından burada ders verilirdi. Haremde başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere dinî bilgiler, imlâ, hat, tezhip ve musiki dersleri verilirdi.

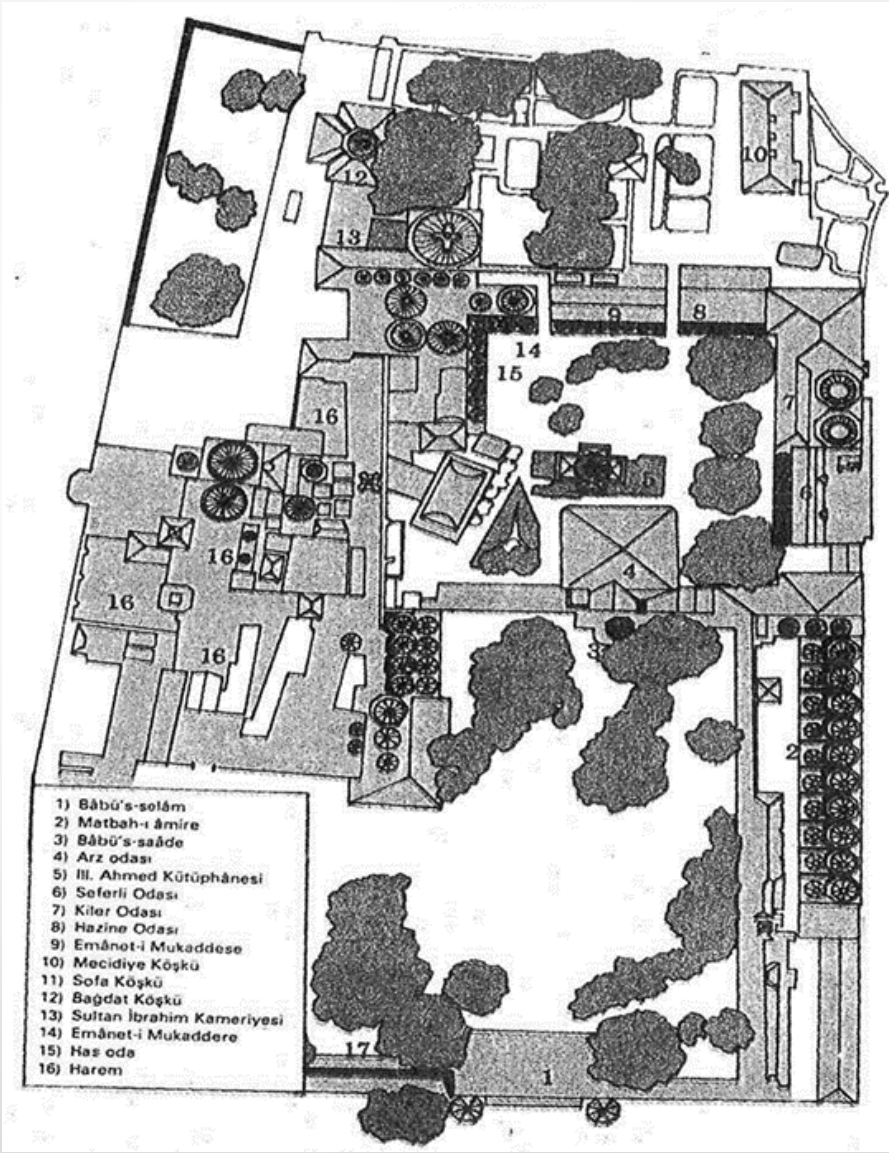

GÖZDELER TAŞLIĞI

- Osmanlı'da harem, bir kültür okulu ve nezaket yuvası olarak değerlendirilirdi. Eski saraylılar acemilere; "Sarayda terbiye öğrenemeyen hiçbir yerde öğrenemez. Harem terbiye mektebidir." derdi. Haremdeki acemi, kalfa ve usta ilişkisi, bir meslek örgütünden daha katı ve disiplinliydi.

Şehzadegân Mektebi saray içerisindeki şehzadelerin okuduğu bir okuldu. Eğitim öğretim program sıbyan mektepleri gibiydi. Şehzadeler beş veya altı yaşlarına geldikleri zaman şeyhülislam tarafından törenle derslere başlatılır ve muallim-i sultani denilen hocasına teslim edilirdi.

Şehzade eğitimi - Kamil Aslanger (Temsilî)

Şehzadeler bu hocalarından Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenir ve bu hocaları ile şehzadegân mektebine giderlerdi. Şehzadeler on ilâ on beş yaşları arasında lalalarıyla birlikte sancağa çıkarılırdı. Sancakta da seçkin hocalarla öğrenimlerini sürdürür, burada bazı el sanatlarını da öğrenirlerdi. Şehzadeler XVI. yüzyıldan sonra sancağa çıkarılmamış, sarayda kafes denilen dairelerde yetiştirilmiştir.

- Askerî Eğitim
- Osmanlı Devleti'nde düzenli ordu ilk defa Orhan Bey zamanında oluşturulmuştur. Yaya ve müsellem adı verilen ve Türklerden oluşan bu ordu mensupları sadece savaş zamanı ücret alır, barış döneminde ise kendi işleri ile meşgul olurlardı. Devletin sınırları genişleyince bu ordu yetersiz kalmış ve yeni bir orduya ihtiyaç duyulmuştur.

- I. Murat Dönemi'nde devletin asker ihtiyacını karşılamak için önce pencik sistemi denilen savaş esirlerinden faydalanma yoluna gidilmiş, bunun sakıncaları görüldükten sonra devşirme usulüne geçilmiştir. Devşirme sisteminde Hristiyan çocuklar Türk ailelerinin yanına verilir, bu çocuklar burada Türk kültürünü öğrenirlerdi. Sonra Acemi Oğlanlar Ocağı'na alınarak belli bir eğitime tabii tutulur, yeteneklerine göre Kapıkulu Ocakları'na alınarak askerî sınıfa geçerler ya da Enderun Mektebi'nde eğitim alarak yüksek dereceli devlet memuru olurlardı.

- Osmanlı Devleti'nde askerî eğitim ve öğretim için Acemi Oğlanlar Ocağı, mehterhane ve cambazhane isminde kurumlar vardı. Bunlarla birlikte çeşitli askerî sanat okulları da mevcuttu. Bu sanat okulları arasında tophane, humbarahane, tüfekhane ve kılıçhane gibi kurumlar vardı. Değişik görevlerde bulunan acemilerin Yeniçeri Ocağı'na kayıt ve kabullerine çıkma (bedergâh) adı verilirdi. Yeniçeri Ocağı'na kabul işlemi genelde 8 yıllık bir eğitim sonrası olurdu.

Yaygın Eğitim Kurumları

- **Camiler**
- Osmanlı Dönemi'nde camiler din, ilim ve sanatı bünyesinde toplayan birer kültür merkezi konumundaydı. İslam dininin ibadet yeri olan camiler, aynı zamanda birer halk eğitim merkezi gibiydi. Buralarda halka dinî ve ahlaki eğitim verilir, bu eğitime isteyen herkes katılabilirdi.

- Tekke ve Zaviyeler
- Tekkeler, tarikat mensuplarına dil, din, sanat, musiki, ahlak ve spor gibi alanlarda eğitim veren yerlerdi. Buralarda halk, Tasavvuf Musikisi ve Halk Edebiyatı gibi alanlarda kendilerini geliştirirdi. Tekkelerin küçüklerine ise zaviye denilirdi.

- Lonca Teşkilatı
- Loncalar birer esnaf kuruluşudur. Meslek mensuplarının eğitiminde bir okul görevi görmüşlerdir. Burada usta, kalfa ve çırak ilişkisi içerisinde eğitim verilmiştir.

- Lonca sisteminde insan bir bütün olarak ele alınmış, kişiye yalnız mesleki bilgi değil din eğitimi, ahlak bilgisi ve sosyal bilgiler de verilmiştir. İş başında yapılan eğitimin iş dışında yapılan eğitimle bütünleşmesi sağlanmış, eğitim bir ömür boyu sürecek bir faaliyet olarak düzenlenmiş, derslerin yetkili kişilerce verilmesine de dikkat edilmiştir.

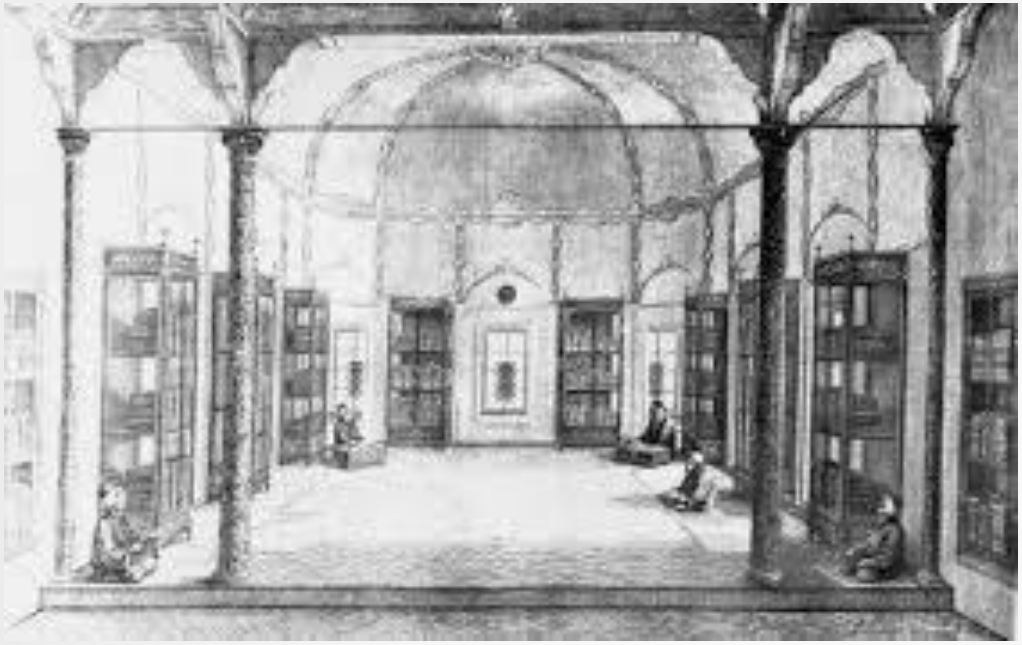

- Kütüphaneler
- Kütüphaneler sayesinde aradığı bilgilere birinci kaynaktan ulaşan insanlar bilgi ve birikim sahibi olur, kendilerini geliştirerek aydınlanırdı. Bu nedenle kütüphaneler halkın eğitimi açısından önemli bir yere sahipti.

- Sahaflar
- Sahaflar, ikinci el kitapların alınıp satıldığı yerlerdi. Buralarda son derece değerli eski kitaplar da bulunurdu. Halk arzu ettiği zaman sahaflarda oturarak istediği kitabı okuma fırsatı bulur, orada ilmî sohbetler de yapardı.

- **Kıraathaneler**
- Kıraat, okuma anlamına gelen bir kelimedir. Kıraathane ise okuma evi anlamına gelmektedir. Bu mekânlar, insanların arkadaşlarıyla buluşup sohbet ettikleri yerlerdi. Buralarda kütüphane bölümü de bulunurdu. Kıraathaneye gelen halk şairleri ve meddahlar, oradaki insanlarla sohbet ederek halkın kültür açısından gelişmesine katkı sağlardı.

Osmanlı'da Eğitimin Bozulma Nedenleri

"Fatih Sultan Mehmet Han, Sahn-ı Seman Medreselerini yaptırıp bu medresede kanuna göre iş görülsün ve eğitim verilsin diye vakfiyesine yazmış, Kelam (felsefe), akaid ve fen derslerinin okutulmasını bildirmişti. Sonra gelenler bu dersleri felsefiyattır diye kaldırdılar."

Katip Çelebi, Mîzânü'l-Hak Fî İhtiyâri'l-Ahak, s. 9-10 (Düzenlenmiştir.)

- Osmanlı Devleti'nde Fatih ve Kanuni zamanında zirveye ulaşan eğitim, XVI. yüzyılın sonlarına doğru yönetim ve ekonomiye bağlı olarak bozulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin temel eğitim kurumları olan medreselerde, yukarıdaki metinde görüldüğü gibi pozitif ilimlere verilen önemin azalması ile birlikte eğitim ve öğretimde aksaklıklar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim öğretimin bozulmasına sebep olan diğer nedenler ise şu şekilde sıralanabilir.

OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİMİN BOZULMA NEDENLERİ:

- Yöneticilerin bilim alanındaki çalışmalara desteğinin azalması
- Felsefe ve mantık gibi aklî ilimlerden vazgeçilmesi
- Medreselerin kendi iç müfredatının gelişmeyi zorlaştırması
- Batı'da eğitim alanında görülen gelişmelerin takip edilememesi
- Göçler sonucunda kentlere gelen nüfusun medreselerde barındırılması, yani medreselerin hayır kurumu gibi görev yapmaya başlaması
- Rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması, çocuk yaştaki kişilere ulema payesinin verilmesi.

- **Gelibolulu Ali'ye Göre Medrese ve Müderrislerimiz**
- "Zamanımızda (XVI. yüzyıl) müderrislerin haftada dört saat derse devam etmeleri ve danişmendlerin dersleriyle meşgul olup onlardan faydalanmaları imkânsız oldu. Müderris vardır ki ayda bir kere derse varmaz, varsa bile okutacak talebe bulamaz... Bazılarına göre bu ihmal ve liyakatsizliğe sebep mevalizadelerin (âlim çocukları) meydan almasıdır. Bunlardan padişah hocalarının oğulları, yaşı on dört veya on beşe gelince elli akçe ile dahil müderrisi olurdu.

- Şeyhülislamın oğlu ise aynı yaşlarda elli akçeli hariç müderrisi, kazasker oğulları kırkar akçe medrese müderrisi, taht, yani eyalet kadılarının oğulları ise yirmi beşli otuzlu akçe ile medreselerde hiç sıra beklemeden küçük yaşta müderris oluverirlerdi.
- Bu mevalizadelerin pek kısa zamanda elde ettikleri derecelere hakiki medrese talebelerinin ulaşmaları pek mümkün değildi. Bu nedenle de Türk evladı medreseye rağbet etmez oldu. Bazıları da iltimasla, medreselerde eğitim görmeden ilim yoluna girmişti. Ayrıca rüşvet ile müderris ve kadı olanlar da vardı. İlim ehli ile cahilin derece ve kıymetinin ölçülmesi de mümkün değildi."
- **İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, s. 69-70 (Düzenlenmiştir.)**

- **Koçi Bey'e Göre Eğitimin Bozulma Sebepleri**
- İlmiyeye ait yüksek makamların şunun bunun aracılığı ile verilmesi doğru değildir. En bilgilisi hangisi ise ona verilmek gerekir. Kadılık yolunda vasıta bilgidir. Yaş ve sene, soy ve sop değildir.
- Ali Fuat Gökçe, Osmanlı Klasik Dönemi'nde İdari Reform Hareketleri, s.74 (Düzenlenmiştir.)
- Gelibolulu Ali ve Koçi Bey, eğitimin bozulmasının temel sebebini liyakatsiz insanların göreve getirilmesine bağlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde Bilim

- Osmanlı Devleti'nde bilim, kendisinden önceki Türk devletlerinden, İslam devletlerinden ve bulunduğu coğrafyada yaşayan topluluklardan etkilenerek kendine has bir anlayış içerisinde gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nde vezirler ve yöneticiler genelde âlimler arasından seçilmiş, padişahlar âlimleri ve bilim adamlarını destekleyip korumuşlardır.

- Osmanlı devlet yöneticileri, İslami dönemde yazılan matematik, astronomi, tıp, coğrafya ve müzik gibi konuları ele alan birçok kitabın çevirisini yaptırmış, bu kitaplar halkın anlayabileceği bir şekilde sadeleştirilmiştir. Bu dönemde ayrıca orijinal eserler yazılmış ve bu eserlerden halkın yararlanması sağlanmıştır.

Osmanlı'da Bilim İnsanları

- **Dâvûd-i Kayserî (1260-1350)**
- Orhan Gazi zamanında İznik'te kurulan ve Osmanlı'nın ilk medresesi olan medresenin baş müderrisidir. Mısır'da okumuş ve otuz akçe yevmiye ile görevine başlamıştır. Aklî ve naklî ilimlerde ihtisas yapmıştır.

- **Kadızâde-i Rûmî (1337-1421)**
- Matematik ve astronomi alanları ile ilgilenmiştir. Bursa'daki tahsilinden sonra Molla Fenari'den ders alıp önce Horasan'a, oradan da Türkistan'a giderek eğitimine oralarda devam etmiştir. Semerkant'ta önce rasathane müdürü, sonra da Semerkant Medresesi baş müderrisi olmuştur. Gök cisimlerinin kendi yörüngeleri arasındaki hareketlerini inceleyip onların yerlerini tespit etmiş, matematik ve fizik kurallarını astronomide ilk defa uygulayan kişi olmuştur.

- **Sabuncuoğlu Şerafeddin (1386-1470)**
- Tıpta deneye önem vermiştir. Mücerrebnâme isimli deney kitabında yılan zehrine karşı önce horozlarda, sonra da kendi üzerinde denediği ilacın sonuçlarına yer vermiştir. Cerrahnâme adlı resimli kitabında çeşitli ameliyatlara yer vermiştir.

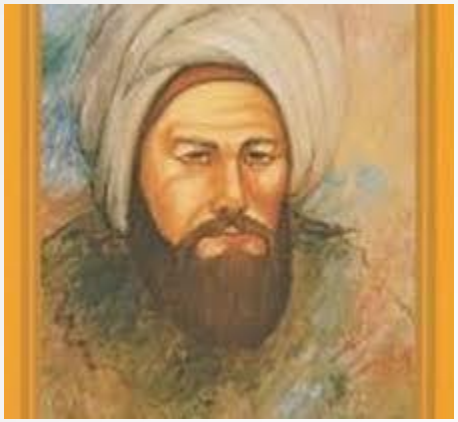

- **Altuncuzâde**
- Fatih Dönemi hekimlerindendir. Kendi imal ettiği kalaydan sondalarla idrar tutukluluğuna çare bulmuş ve aynı şekilde mesane ve idrar yolları rahatsızlıklarını tedavi etmiştir.

- **Akşemseddin (1390-1459)**
- Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nin önemli hekim ve bilim insanıdır. Risâletü'n-Nûriyye ve Mâddetü'l Hayât adlı eserleri vardır. Fen ve din ilimlerini birlikte tamamlayan Osmancık Medresesi müderrislerindendir. Tam bir doktor olarak yetişmiş, bulaşıcı hastalıklar üzerinde yıllarca çalışmıştır. Mikrop teorisini bulan kişidir ve ilk kanser araştırmacısıdır. Seratan denilen bu hastalığa yakalanan Vezir Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Kadıasker Süleyman Çelebi'yi tedavi etmiştir.

- **Piri Reis (1475-1555)**
- İlk Dünya haritasını 1511 yılında çizmiş, bu haritada kıyıları ve adaları gösterip bilinmeyen bölgelerin tanınmasını sağlamıştır. Kitab-ı Bahriye isimli coğrafya eserini 1521 yılında yazmış ve bu kitaba eklediği Dünya haritasını 1528'de Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur.

- **Takiyüddin (1526-1585)**
- Osmanlı bilim tarihinin en büyük astronomu (gök bilimcisi) olmuştur. Mısır, Şam ve Semerkant astronomi ve matematik okullarını kendi şahsında birleştirmiş; matematik, astronomi, mekanik ve tıp konularında otuzun üzerinde eser kaleme almıştır. Osmanlı'nın ilk rasathanesini III. Murat Dönemi'nde İstanbul'da inşa etmiştir. Birçok rasat aletinin yanında, ekinoksları belirlemek için Zatü'l Evtar isimli yeni bir rasat aleti daha icat etmiştir.

www.tariheglencesi.com

- Yıldızların enlem ve boylamlarının belirlenmesinde Venüs'ü kullanarak farklı bir hesaplama usulünü keşfetmiştir. Güneş'in yıllık hareketinin bilinen değerini dakika olarak hesaplamış, açıların ölçülmesinde sinüs, kosinüs, tanjant ve kotanjant gibi trigonometrik fonksiyonları kullanmıştır.

- **Katip Çelebi (1609-1657)**
- Bibliyografya konusunda özel çalışmaları olan ve Hacı Halife ismiyle de bilinen ünlü bir Osmanlı bilim insanıdır. Tarih ve coğrafya dalında da önemli çalışmalar yapmıştır. Keşfü'z Zunûn adlı eseri birçok yazar ve kitabı tanıtan bibliyografik bir ansiklopedi niteliğindedir. Cihannüma adlı eserinde ise birçok ülkeyi tanıtmıştır.

- **Hezarfen Ahmet Çelebi (1609-1640)**
- IV. Murat Dönemi'nde fen alanındaki engin tecrübeleri ve bilgisi sayesinde meşhur olmuştur. Galata Kulesi'nden Üsküdar'a uçmayı başardığı için Sultan Murat tarafından ödüllendirilmiştir.

- **Lagari Hasan Çelebi**
- 1633 yılında IV. Murat'ın kızı Kaya Sultan'ın doğum gününde yapmış olduğu roketle yerden 300 metre yukarıya kadar uçmuş ve kendi yaptığı kanatlarla Sinan Paşa Kasrı önündeki denize iniş yapmıştır. Lagari Hasan Çelebi, XVII. yüzyılda yaşamış ve insanlık tarihinde ilk kez roketle uçan kişi olarak tarihe geçmiştir. Osmanlı Devleti, büyük başarılara imza atan bilim adamları sayesinde eğitim ve bilim alanında asırlar boyunca öncü bir rol oynamış, lakin XVI. yüzyılın sonlarına doğru eğitim sistemi bozulmaya başlamış, bu yüzyıldan sonra eğitim ve bilime verilen önem azalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ve Avrupa'da Örnek Bilimsel Çalışmalar

Görsel 5.29: Ali Kuşçu (Temsilî)

Ali Kuşçu (?-1474)

Timur Devleti Dönemi'nde Semerkant'ta yetişmiştir. Türk astronom ve matematikçisidir. Astronomi konusunda yazmış olduğu eseri Semerkant'ta Uluğ Bey Rasathanesi'nin açılmasına vesile olmuştur. Fatih Sultan Mehmet, Ali Kuşçu'yu İstanbul'a bizzat davet etmiş ve ondan İstanbul'da astronomi çalışmaları yapmasını istemiştir. Ali Kuşçu, İstanbul'da bir rasat kuyusu ile bir güneş saati yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Gök cisimlerinin dünyaya uzaklığını anlatan **er-Risâletü'l-fethiyye** adlı eserinin yanında birçok eser daha kaleme almıştır.

Görsel 5.30: Tycho Brahe

Tycho Brahe (Tiyko Birahe) (1546-1601)

Danimarka'da bulunan Scania'da (Sıkonya) doğdu. Erken yaşlarda simya ve astronomiye merak salan Tycho Brahe, Avrupa'nın en iyi gözlem evi olan **Uraniborg**'u kurdu. Aygıt kullanmadan yaptığı gözlemlerle yıldız ve gezegen konumlarını anlatan bir katalog hazırladı. Yıldızlar ve gezegenlerin aydan uzakta olduğunu gösteren çalışmalar yaptı. Yaptığı aletlerin kullanımını anlattığı bir eseri vardır.

Görsel 5.31: Kepler

Kepler (1571-1630)

Tycho Brahe'nin asistanıdır. Başlangıçta Mars'ın yörüngesi üzerine çalışmalar yaptı. Mars'ın yörüngesinin elips şeklinde olduğunu ispatladı. Her gezegenin yörüngesinin Güneş odak alındığında elips olduğu üzerinde çalışmalar yaptı. Bu konuda Kepler Yasaları'nı oluşturdu. 1618 yılında baş yapıtı olan **Dünyanın Uyumu** adlı beş ciltlik eserini yayımladı.

- Yukarıdaki metinler dikkatle incelenirse, XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde astronomi ve matematik gibi alanlarda bilimsel çalışmalar yapıldığı görülür. Osmanlı Devleti'nde bilimsel çalışmalar devlet adamları tarafından desteklenmiş, bilim insanlarına büyük hürmet gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nde padişahların desteği ve vakıfların da yardımıyla bilimsel çalışmalar uzun bir süre devam etmiştir.

- Skolastik düşüncenin hâkim olduğu Orta Çağ Avrupa'sında ise kilise bilim alanındaki çalışmaları hep engellemeye çalışmıştır. Yeni Çağ'ın başlarında bile Copernicus (Kopernik), (1473- 1543) Dünya'nın ve diğer gezegenlerin Güneş etrafında döndüklerini anlatan teorisini ömrünün sonlarına doğru yayınlayabilmiştir. Galileo Galilei (Galileu Galiley) (1564-1642) ise kiliseden farklı görüşler savunduğu için önce ölüme mahkum edilmiş, sonradan bu ceza ev hapsine çevrilmiştir. Avrupa'da astronomi gibi bilimsel alanlardaki çalışmalar, Rönesans Dönemi'nde yapılan çalışmalar ve reform hareketleri ile azalmış, bilim ve siyaset anlayışlarının değişmesinden sonra ise artmıştır.

5.4. Tanzimat Sonrası Osmanlı Eğitim Sistemi

- Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar olan sürede eğitim ve öğretim hayatında medreseler önemli bir yere sahip olmuştur. Medreselerin ilk dönemlerdeki başarılı faaliyetleri, son dönemlerde yerini müspet ilimlerden uzak, deney ve gözleme önem vermeyen ezberci bir yapıya bırakmıştır. Tanzimat Dönemi'nde yenileşme ve iyileştirme fikirleri yönetici kesimde kabul görmüş, lakin gelişmelere öncülük etmesi gereken eğitim öğretim kurumlarının bu konuda yeteri kadar yardım ve desteği olmamıştır. II. Mahmut Dönemi'nde Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesiyle birlikte, Avrupa'da eğitim gören öğrenciler önemli mevkilerde görev almıştır. Bu gençler, Batı kültürünün Osmanlı ülkesinde yayılmasını hızlandırmıştır.

- Eğitimin geliştirilmesi amacıyla yapılan çalışmalar, Batılı anlamda eğitim veren okullar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Meclis-i Maarif-i Umumiyye (Genel eğitim meclisi) idari yapılanmayı yürüterek eğitim sistemindeki problemlerin çözümüne önemli katkı sağlamıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile eğitim sistemindeki sorunlara köklü çözümler bulunmaya çalışılmıştır.

Atatürk'ün mezun olduğu Manastır Askerî İdadîsi (Makedonya)

- Nizamnâme ile İlköğretim (Mekteb-i İptidaî ve Mekteb-i Rüştiye) Ortaöğretim (Mekteb-i İdadîye) ve Mekteb- i Sultaniye) ve Yüksek öğretim (Dârülfünun) olarak üç kısma ayrılmıştır. Bu bağlamda köylere ve kasabalara rüştiye, kentlere idadî açılmasına karar verilmiş, ayrıca merkezî şehirlere de Fransız okulları örnek alınarak Sultaniye adlı okullar açılması planlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanından sonra açılan okullar şu şekilde sıralanabilir.

- **İptidaî Mektepler**
- 1862 yılında 360 sıbyan mektebinden 36 tanesi ibtidai mektep hâline getirilmiş ve bu okullarda yeni usulde eğitim öğretim verilmeye başlanmıştır.

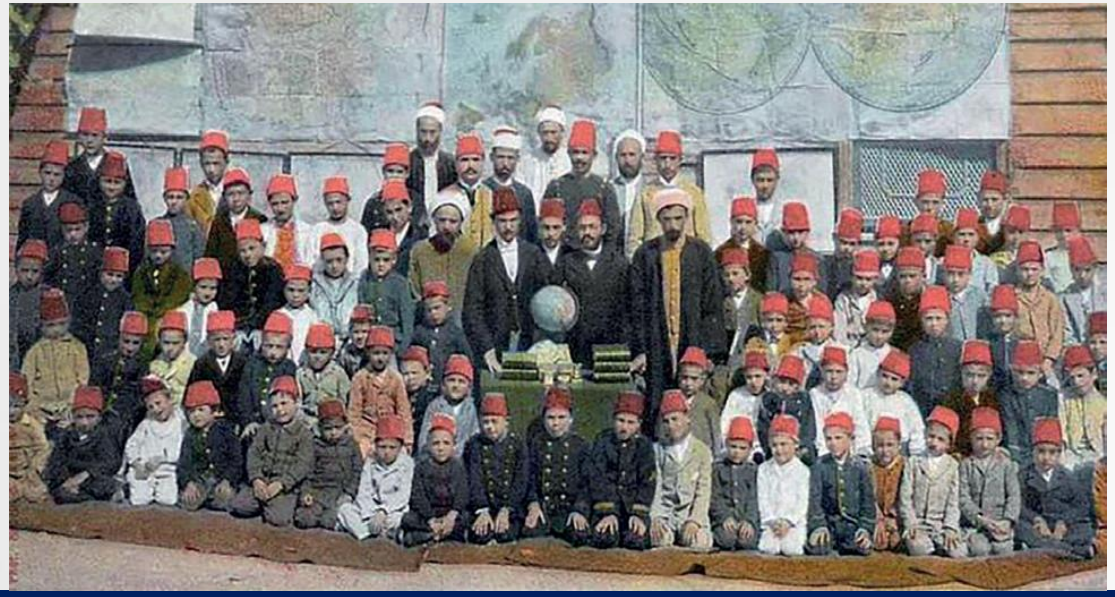

- **Rüştiyeler**
- Bugünkü ortaokulların karşılığı olan rüştiye mektebi , II. Mahmut tarafından 1839'da açılmıştır. Kız, erkek ve karma olarak askerî ve özel rüştiye şeklinde açılan rüştiyeler, bütün Osmanlı ülkesine yayılmıştır. 1867 yılına kadar yalnız Müslüman çocuklar rüştiyelerde eğitim görürken bu tarihten itibaren gayrimüslim çocuklar da burada eğitim görmeye başlamıştır.

- **İdadîler**
- Bu okullar bugünkü liselerin karşılığıdır ve dört yıllık rüştiyelerin üzerine üç yıl eğitim vermek amacıyla açılmıştır. Tüm Osmanlı vatandaşlarının bu okullarda eğitim alabilmeleri planlanmıştır.

Galatasaray Sultanisi

- **Sultaniler**
- Fransız okulları örnek alınarak açılan bu okulların eğitim öğretim süresi altı yıldı. Bu okullar, Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin birlikte öğrenim görecekleri şekilde planlanmıştır.

- **Dârülfünun**
- Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretime şekil vermek amacıyla 1846 yılında faaliyete başlayan Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin 1846 yılındaki raporunda; "Her Osmanlı vatandaşının insanî değerlerini yükseltmek, bütün ilim ve fenleri öğretmek, Osmanlı Devleti'ne kaliteli memur yetiştirmek amacıyla İstanbul'da bir Dârülfünun açılması gerekir." görüşüne yer verilmiştir.

- Dârülfünun, 1863 yılında Kimyager Derviş Paşa'nın verdiği fizik ve kimya dersleriyle eğitim öğretime başlamıştır. Bu okulun felsefe, edebiyat, tabii bilimler ve hukuk olmak üzere üç fakültesi vardı. Dârülfünun'un öğretim süresi üç yılı lisans öğretimi, bir yılı da bitirme tezi olmak üzere dört yıldı. 1933 yılına kadar varlığını sürdüren Dârülfünun, yerini daha sonra İstanbul Üniversitesi'ne bırakmıştır.

- **Dârülmuallimât (Kız Öğretmen Okulu)**
- 1848 yılında açılan Darü'l Muallimin'den (Erkek Öğretmen Okulu) sonra Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile 1870 yılında kız ilkokulları ve kız rüştiyelerine bayan öğretmen yetiştirmek amacıyla Darülmuallimât açılmıştır. Darülmuallimât okulu sırf kızlara yönelik olarak açılmış ve bu okulda dikiş nakış ve ameliyat-ı hiyatiye (biçki dikiş) gibi derslerin okutulması kararlaştırılmıştır. Bu okulun toplum hayatına çok önemli katkıları olmuş, burada yetişen bayan öğretmenler sayesinde okuyan kız çocuklarının sayısında büyük artış sağlanmıştır. Darülmuallimât, Cumhuriyet Dönemi'nde de etkisini sürdürmüştür.

- **Mekteb-i Hukuk**
- Hukuk fakültesi olarak açılan bu okulun öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve 1880 yılında Mekteb-i Hukuk-u Şahane adıyla kurulmuştur. Açılışından iki yıl önce hazırlanan nizamnâmesinde okulun Osmanlı kanunları ve siyaseti ile Osmanlı hukuk biliminin öğretimiyle meşgul olacağı belirtilmiştir. Bu okul, Avrupa'daki mahkemeler örnek alınarak yapılan yeni mahkemelere hâkim yetiştirmek amacıyla açılmıştır.

- **Sanayi-i Nefise Mektebi**
- Bu okul, Osman Hamdi Bey'in 1882 yılında II. Abdülhamit tarafından buraya müdür olarak atanmasıyla kurulan ilk güzel sanatlar okuludur. Resmî adı Mekteb- i Sanayi-i Nefise-i Şahane'dir. Sanayi- i Nefise Mektebi , eğitim öğretim çalışmalarına 1883 yılında başlamıştır. Resim, heykel, mimarlık ve hakkaklık gibi bölümlerden oluşan Sanayi-i Nefise Mektebi, ticaret nezaretine bağlı olarak kurulmuş ve 1914 yılında kız öğrenciler için İnas Sanayi-i Nefise Mekteb- i Alisi olarak açılmıştır. 1928 yılında adı Güzel Sanatlar Akademisi olarak değiştirilmiştir.

- **II. Abdülhamit Dönemi'nde Eğitim**
- II. Abdülhamit Dönemi'nde Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde her öğretim derecesi için genel müdürlükler ve müfettişlikler oluşturulmuş, her vilayete maarif müdürlüğü ve maarif meclisi açılmıştır. Bu dönemde eğitime önem verilmiş Arapça, Fransızca ve fen alanlarında dersler veren özel okullarla birlikte, il ve ilçelere yeni rüştiye ve idadîler açılmıştır. Meslek okulları ve yüksek okulların da sayısı artırılarak eğitim yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

- Türk demokrasi tarihinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi, II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla birlikte ilan edilmiş ve bu anayasada eğitimin her vatandaşın hakkı olduğu ifade edilerek ilköğretim anayasa ile zorunlu hâle getirilmiştir. Günümüzde öğretim basamaklarına göre belirlenmiş olan eğitim teşkilatının temeli, II. Abdülhamit Dönemi'nde yapılan eğitimin modernleştirilmesi çalışmaları ile birlikte atılmıştır.

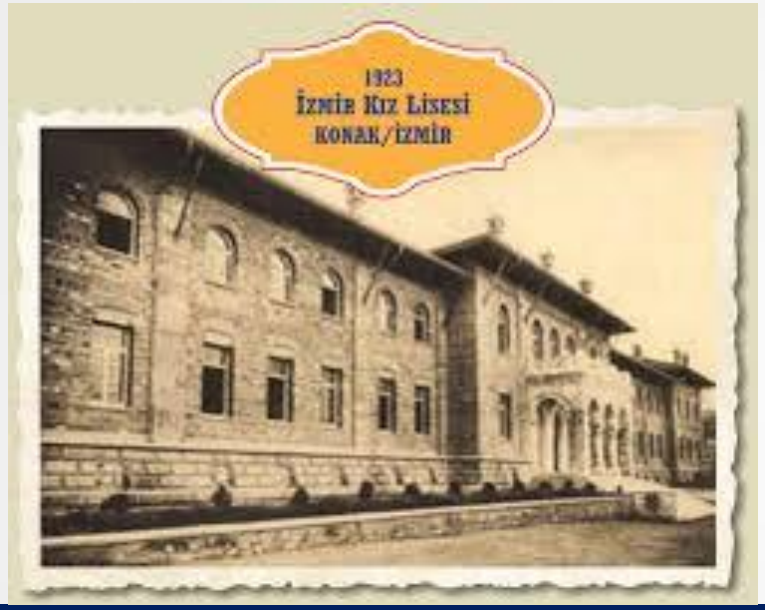

- Eğitim teşkilatı içerisinde istatistik kaleminin kurulması ve çalışmaların sayısal verilere dayalı olarak devam etmesi, bu dönemde eğitim açısından yaşanan önemli gelişmelerdir. Bu dönemde yaşanan en önemli eğitim reformu yükseköğretim alanında gerçekleşmiştir. Mülkiye ve harbiye mektepleri genişletilmiş, okul çeşitliliği açısından bir zenginlik yaşanmıştır. Kız idadîsi açılmış ve engelliler için ilk kez eğitim başlatılmıştır.

Gülhane Tababet Tatbikatı Mektebi

- Bu dönemde okul ve sınıf ortamının yeniden düzenlenmesi sağlanmış, yeni ders araç ve gereçleri kullanılmaya başlamış, genel ve özel yeni öğretim yöntemleri denenmiştir. Bütün bu yapılanların yanında meslek okullarına ayrı bir önem verilmiş, kız okulları açılmış, askerî okullar da yeniden düzenlenmiştir. Bu dönem okullaşma oranı açısından zirveye çıkılan bir dönem olmuştur. İlk kez açılan veya geliştirilen modern eğitim kurumlarından Mülkiye Mektebi, Hukuk Mektebi, Sanayi-i Nefise Mektebi, Gülhane Tababet Tatbikatı Mektebi gibi eğitim kurumları, isimleri değişse de günümüzde varlıklarını devam ettirmiştir. Bunların yanında baytar (veteriner) mektebi, polis ve gümrük okulları da günümüze kadar ulaşan eğitim kurumları arasında yer almıştır.

- İslam dünyasının modern üniversitelerinden biri olan İstanbul Üniversitesi ve Türkiye'deki üniversitelerin temelini teşkil eden Dârülfünûn, bu dönemin en seçkin eğitim kurumları arasında yer almıştır. II. Abdülhamit Dönemi'nde eğitim alanında yapılan çalışmalar, uygulamalar ve yenilikler, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan eğitim alanındaki yenilik ve gelişmelere de öncülük etmiştir.

- Osmanlı Devleti'ndeki Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar Azınlık Okulları Osmanlı Devleti, eğitim kurumlarının açılması ve yönetilmesi konusunda Türk ve Müslümanlara tanıdığı serbestliği azınlıklar için de tanımıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinin ardından Rum unsurlara tanıdığı imtiyazlardan, daha sonra diğer Hristiyan topluluklar ve Museviler (Yahudiler) de yararlanmaya başlamıştır.

- Osmanlı Devleti'nde azınlıklar için açılan ilköğretim, ortaöğretim ve yüksek öğretim kurumları bizzat azınlıklar tarafından kurulmuş, bu okullar gayrimüslim cemaatler ile gayrimüslim zenginler tarafından desteklenmiştir. Azınlıklar için yapılan okullar genellikle kiliselerin etrafında açılmış, buralarda verilen eğitim de kilise aracılığıyla sürdürülmüştür.

Getronagan Ermeni Lisesi öğrencileri (İstanbul)

- İlk dönemler okuma yazma öğretilip dinî ve kültürel eğitimler verilen bu okullar devlet denetiminden uzak kalmış, buralarda öğretmen olarak genellikle papazlar görev yapmıştır. Dünyada milliyetçilik hareketlerinin başlaması üzerine, azınlıkların açtığı Rum, Ermeni ve Yahudi okulları da milliyetçilik fikrinin yayılmaya başladığı kurumlara dönüşmüş, bu okullarda bağımsızlık propagandaları yapılmıştır.

- **Yabancı Okullar**
- Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa'ya verdiği ayrıcalığı (kapitülasyon) fırsat bilen diğer Avrupalı devletler de Osmanlı Devleti'nde okullar açmaya başlamıştır. Oysa kapitülasyonlar ekonomik amaçlar için hazırlanmıştı ve kapitülasyonlarda eğitimle ilgili bir hüküm yer almamıştı.

Tablo 5.4: 1897'de Osmanlı Devleti'ndeki Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar

Azınlık Okulları		Yabancı Okullar	
Millet	Okul Sayısı	Ülke	Okul Sayısı
Rum	4.390	Amerika	131
Ermeni	851	Fransa	127
Bulgar	693	İngiltere	60
Yahudi	331	Almanya	22
Sırp	85	İtalya	22
Romen	63	Avusturya	11
Katolik Rum	60	Rusya	7
		İran	4
Toplam	6.473	Toplam	384

Mustafa Önder, Türk Eğitim Tarihi, s.156

- Bu duruma rağmen Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların açılmasına Papa ve Fransa öncülük etmiştir. 1583 yılında Cizvit rahibinin İstanbul'a gelmesine vesile olan Papa ve Fransa Devleti, Cizvit rahibinin İstanbul'da Saint Benoit (Sant Benot) Kilisesi'ne yerleşmesini sağlamıştır.

Fener Rum Erkek Lisesi (İstanbul)

- Saint Benoit kilisesine yerleşen Cizvit rahibi, burada bir okul açılmasını sağlamıştır. Daha sonraki dönemlerde kapitülasyonları bahane eden birçok ülke, Osmanlı Devleti'nde okullar açmaya devam etmiş, 1839 yılına kadar Katolik Mezhebi'ne mensup Hristiyanların açtığı okulların sayısı 40'a ulaşmıştır

- Osmanlı topraklarında ilk Protestan mezhebine mensup misyoner okulu, 1824 yılında Beyrut'ta Amerikalılar tarafından açılmış, daha sonra bu okulların açılışları hızla devam etmiştir. Genelde din adamlarının çabalarıyla açılan bu okullar, dinî amaçların dışında ekonomik, kültürel ve siyasi amaçlar için de misyonerlik faaliyetleri yapmıştır.

Lozan Antlaşması

- Osmanlı Devleti'nde 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne kadar yabancı okullarla ilgili düzenleme yapılmamış, Lozan Antlaşması ile birlikte gayrimüslim ve yabancı okullara tanınan ayrıcalıklar tamamen kaldırılmış, bu okulların Türk kanun ve yönetmeliklerine tabi olmaları sağlanmıştır.

Kanalıma abone olup, destek olabilirsiniz.